

ԹԱՄԱՐԱ ՊՈԴՈՍՅԱՆ

ԵՊՀ

**«ՊԱՆՁ ՉԱՓՈՅ, ԿՇՈՈՅ, ԹԻՈՅ ԵՒ ԴՐԱՄԻՑ ԲՈԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ» ԵՐԿՐ՝
ՈՐՊԵՍ ԺԷ. ԴԱՐԻ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ՏՊԱԳԻՐ ԳԻՐՔ**

Սույն հոգևածը նվիրված է աշխարհաբար տպագիր երրորդ գրքի՝ «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» երկի լեզվական քննությունը, որը կարող է ցույց տալ աշխարհաբարի զարգացման ընթացքը ժէ. դարում (այս ժամանակաշրջանում սկզբնավորվել է հայոց լեզվի զարգացման նոր փուլը, տպագրվել են աշխարհաբար առաջին գրքերը), նրա կապը հայերենի հետագա զարգացման եւ լեզվական ճյուղերի միջեւ, վեր հանել վերոհիշյալ տպագիր գրքի լեզվական ընդհանուր պատկերը:

«Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» երկը լույս է տեսել 1699 թ. Ամստերդամում՝ Վանանդեցիների տպարանում: Գրքի վերնագրի վերաբերյալ նկատել ենք տարբեր մոտեցումներ: Գ. Զարբհանալյանն իր մատենագիտության մեջ այն նշում է. «Գանձ. «Չափոց, կշռոց, թուոց եւ դրամից բոլոր աշխարհի: Որ է գիտութիւն ամենայն տեսակ կշռոց, չափոց եւ դրամից, որով բոլոր աշխարհի վաճառակա-նութիւնն վարի»¹: Ապա տրվում են տիտղոսաթերթի մյուս տվյալները: Գ. Լեւոնյանը եւս գիրքը հիշատակում է «Գանձ չափոց, կշռոց, թուոց եւ դրամից բոլոր աշխարհի» անվամբ²: «Հայ գիրքը 1512-1800 թթ.» աշխատության մեջ տրվում է հետեւյալ անվանումը՝ «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թուոց եւ դրամից բոլոր աշխարհի»³, որը նույնությամբ կիրառվում է նաեւ «Նոր նիւթեր եւ դիտողութիւններ հրատարակիչ Վանանդեցոց մասին» գրքում⁴: Ռ. Իշխանյանն իր տարբեր աշխատություններում գրքի վերնագիրը նշում է «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի»: Հայ հնատիպ գրքերին նվիրված կայքում (Armenian Rare Books 1512-1800, <http://greenstone.flib.sci.am>) մեկնաբանվում է գրքի անվանաթեր-

1 Գ. Զարբհանալյան, Հայկական մատենագիտություն, Վենետիկ, 1883, էջ 124:

2 Գ. Լեւոնյան, Հայ գիրքը եւ տպագրության արվեստը, Երեւան, 2012, էջ 115:

3 Ն. Ոսկանյան, Ք. Կորկոտյան, Ա. Սուվալյան, Հայ գիրքը 1512-1800 թթ., Երեւան, 1988, էջ 131:

4 Մ. Գրիգորեան, Նոր նիւթեր եւ դիտողություններ հրատարակիչ Վանանդեցոց մասին, Վիեննա, 1969, էջ 31:

Թը, տեսնում ենք անվանումը՝ ԳԱՆՁ ՉԱՓՈՅ՝ ԿՇՈՒՅ՝ ԹԸ/ԻՈՅ՝ ԵՒ ԴՐԱՄԻՅ/ ԲՈԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ: Այսպիսով, ինչպես նկատում ենք, գրքի վերնագրի վերաբերյալ տարբեր հեղինակների մոտ որոշ տարբերություններ են առկա: Մենք գործածում ենք վերը նշված «ԳԱՆՁ ՉԱՓՈՅ՝ ԿՇՈՒՅ՝ ԹԸ/ ԻՈՅ՝ ԵՒ ԴՐԱՄԻՅ/ ԲՈԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ» անվանումը, որի բաղադրիչների փոքրատառ գրություն, ԹԸ/ԻՈՅ բառի՝ առանց տողադարձի գործածությունն ղեկավարում ստանում ենք «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի»: Վերջին տարբերակը կիրառում է Ռ. Իշխանյանն իր աշխատություններում:

Գիրքն ունի հստակ կառուցվածք, որի յուրաքանչյուր բաժինը ծառայում է իր նպատակին՝ հաղորդելով տեղեկություններ տարբեր երկրներում գործածվող դրամական, չափի եւ կշռի միավորների, մղոնաչափության, համարողական արհեստի առանձնահատկությունների եւ այլնի վերաբերյալ: Երկի կառուցվածքը հետեւյալն է՝ առաջաբան՝ «Առ հայազուն վաճառասէր եղբայրս», որին հաջորդում է մի փոքրիկ հատված՝ «Երանելի է ամենայն ազգաց մարդն այն....», երեք գլխից՝ Ա.՝ «Յաղագս հին կշռոց, չափոց եւ դրամից», Բ.՝ «Պատմութիւն եւ խօսք վաճառականութեան», Գ.՝ «Յաղագս մղոնաչափութեան»: Այս երրորդ գլխում առկա են տարբեր վերնագրերով բաժիններ, ինչպես՝ «Կարճառօտ Պատմութիւն ռաղամի դռնէրին», «Յաղագս երեքի կանոնին», «Փարզ երեքի կանոնին», «Այլեւայլ օրինակ երեքի կանոնին», «Յաղագս վաճառական ընկերութեան»: Երրորդ գլխին հաջորդում է «Յիշատակարան»-ը:

Գրքի անվանաթերթից պարզ է դառնում, որ այն կազմել է Ղ. Վանանդեցին, ծախսերը հոգացել է Զուղայեցի Խաչատուրի որդի Պետրոսը: Երկը՝ որպես գործնական տեղեկատու, նախատեսված է եղել հայ վաճառականների համար: Հայ տպագրության պատմության մեջ համառոտ անդրադարձներ են կատարվել այս երկին. օրինակ՝ ականավոր լեզվաբան Ռ. Իշխանյանը գրում է, որ Վանանդեցիների տպարանը լույս է ընծայել աշխարհիկ մի շարք գրքեր՝ նախատեսված հիմնականում հայ վաճառականների համար, որոնցից մեկն էլ «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» երկն է՝ ԺԷ. դարում տպագրված աշխարհաբար երրորդ գիրքը⁵: Գ. Լեւոնյանը նշում է, որ մինչեւ դարավերջ Ամասերդամում՝ Վանանդեցիների տպարանում, լույս են տեսնում եւս մի քանի գրքեր, բայց առավելապես ուշադրության են արժանի 1699 թ. լույս տեսած երկու գրքուկներ՝ «Դուռն իմաստութեան» կամ «Ոսկեայ դուռն դպրատան» անունով, մյուսը՝ «Գանձ չափոց, կշռոց, թւոց եւ դրամից բոլոր աշխարհի»: Ուսումնասիրողը երկրորդը բնութագրում է որպես մի

5 Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Նոր գրական հայերենը XVII-XVIII դարերում, Երեւան, 1979, էջ 70:

ձեռնարկ վաճառականության համար, որն ընդգրկում է տեղեկություններ ամեն տեսակ չափերի եւ կշիռների, երկրների ու քաղաքների մասին, նույնպես եւ «Պատմութիւն վաճառականութեան»⁶: Վանանդեցիների գործունեությունը քննելիս Մ. Գրիգորյանը կարծիք է հայտնում վերոհիշյալ երկի վերաբերյալ՝ բնութագրելով գիրքը որպէս հայ վաճառականների գործերի դյուրութեան եւ հաջողութեան համար պատրաստված օգտաշատ գրքուկ⁷: Այն ուշադրության է արժանացել նաեւ փիլիսոփայական տեսանկյունից. օրինակ՝ ըստ Հ. Միրզոյանի՝ երկն աչքի է ընկնում փիլիսոփայական հարցադրումներով, որովհետեւ հեղինակի պատկերացումն իր ներկայացրած իրողությունների վերաբերյալ պատմական է. դրանք անփոփոխ չեն ժամանակի ընթացքում, կարող են փոփոխությունների ենթարկվել⁸:

Գրքի նպատակի մասին նշվում է ինչպէս «Առ հայազուն վաճառասէր եղբայրս» առաջաբանում, որտեղ Ղ. Վանանդեցին գրում է. «Բայց, ըստ կարի մերում, եւ ըստ որում ի հարազատ գրեանս եղեալ գտինք, զյետ նոցա երթալով՝ զնոյն մեք եւս ի յօգուտ մերազնեայ վաճառասէր եղբարցդ արձանացուցուք»⁹, այնպէս եւ հիշատակարանում. «...ի յօգուտ մերազնեայ բանասէր վաճառական եղբարց, որք սիրեն եւ կամին իմանալ զանազան քաշս՝ դրամս՝ եւ զայլինչ՝ որ վաճառականութեան հետեւի՝ թէ ի Ֆրանկստան՝ թէ ի Հնդկստան՝ թէ յԱլթամստան եւ թէ Հոռմաստան» (էջ 80): Այսպիսով, երկը նախատեսված էր հայ վաճառականների համար եւ բովանդակությամբ պիտի ծառայեր իր նպատակին: Հեղինակն առաջաբանում գրում է, որ իր գործը ծանր է ու դժվար. «Եւ զամենայն վաճառատեղեաց կշիռն, չափն եւ դրամն միւստմիոջէ գրելն՝ է՛ գործ իմն ծանր, դժուարին եւ անհնարին» (էջ 3):

«Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ և դրամից բոլոր աշխարհի» գրքի լեզվական քննություն. երկի լեզվական քննությունը կներկայացնենք՝ հենվելով առավել բնութագրական առանձնահատկությունների վրա, որոնց հիման վրա առաձնացրել ենք որոշ ենթաբաժիններ:

1. Բառաձևեր, բառօգտագործում

ա. Մին եւ մնկ բառաձևերից երկի լեզվում հաճախ գործածվում եւ մեծամասնություն է կազմում մին ժողովրդական բառաձևը, որն առաջացել է մի բառի եւ ն հոգի միացությունից, բնորոշ է արեւելյան որոշ բարբառների՝ Արարատյան, Նոր Զուղայի, Արցախի: Բերենք մին-ի գոր-

6 Տե՛ս Գ. Լեւոնյան, նշվ. աշխ., էջ 115:

7 Տե՛ս Մ. Գրիգորեան, նշվ. աշխ., էջ 32:

8 Տե՛ս Հ. Միրզոյան, XVII դարի հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն, էջ 84-85:

9 Ղ. Վանանդեցի, «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի», Ամստերդամ, 1699, էջ 3. այսուհետ՝ այս աղբյուրից մեջբերումների էջերը կնշվեն շարադրանքում:

ծածուկթյան համապատասխան օրինակներ՝ «Մին մասնս Պրոդոմէական էր....» (7), «Մին քանքար կամ տաղանդ Յունաց քաշէր 60 մասս» (8), «....մին մարք ոսկին 11 մարք արծաթ արժէ» (14) եւն: Հանդիպում է նաեւ մէկ-ը ձեւը, որի կիրառութիւնը ոչ հաճախադեպ է, ինչպես՝ «Լինի Հոսմայո մէկ մարքն 4608 գրան» (13), «Տանձկայ մէկ մարքն 8 ունցայ է, մէկ ունցէն՝ 32 պէնիսգ, մէկ պէնիսգն՝ 2 հէլր» (13) եւն: Հետեւյալ օրինակում վերոհիշյալ երկու բառաձեւերը կիրառվում են նույն նախադասութեան մեջ՝ «Յերկ-րումն ֆրանկաց մին լիբրայ կամ մէկ փունթ արծաթն արժէ 150 փունթ պղինձ....» (14): Քննութիւնը ցույց է տալիս, որ մին ու մէկ բառաձեւերից առավել հաճախ գործածվում եւ գերակշռում է արեւելյան որոշ բարբառներին բնորոշ մին-ը:

բ. Երկի լեզվին հատուկ են դերանունների էս, էն ձեւերը, դրանցից կազմված այլ դերանուններ, որոնք բնորոշ են արեւելահայ խոսքին. օրինակ՝ «Էնդից ի Լօսորայ» (57), «Էսրի մինչն Նարնի չիտրաւ՝ 7 միլ, էսրից ի Տէրնի՝ 7....» (60), «....էսրունց հարիրումն կէս մաղալ աւելի կու ձգեն քաշումն....» (32) եւն: Ստորեւ ներկայացնենք էս, էն դերանունների, դրանցից բաղադրված ձեւերի կիրառութիւնը.

▪ Էս՝ էս (53, 68 եւն) - էստից (60, 61, 62 եւն), էստունց (32, 37), էստեղէս (60, 62), էստի (60), սակայն հանդիպում է նաեւ աստի (58),

▪ Էն՝ էն (72, 76) - էնդից (57, 62):

Կիրառվում են նաեւ այս, այն դերանունները, օրինակ՝ «....յայս գրքումն ինչ որ գրեցաւ վասն քաշից....» (53), «....այսպէս և այսու կերպիւ....» (64) եւն: Այս դերանուններից բաղադրվել են նաեւ՝

▪ այս՝ այս (53, 80) - այսպիսեալ (32), այսքան (50, 76 եւն), այսպէս (64, 66 եւն), այսպիսի (69, 70), նոյնպես (70), այսչափ (76),

▪ այն - այնքան (77) ձեւերը:

Ինչպես նկատում ենք, էն-ի եւ այն-ի համեմատութեամբ գերակշռում են էս-ն ու այս-ը, դրանցից կազմված ձեւերը: Էս-ը եւ այս-ը կարծես համամասնորեն են կիրառվում: Աս, ադ, ան-ը եւ դրանցից կազմված ձեւերը բնորոշ են արեւմտահայ խոսքին: Հարկ է նշել, որ այս ձեւերից գործածվում է աս-ից կազմված աստի-ն՝ «Ասրի մինչն Ինսպրոք՝ 18» (58):

գ. Երկի լեզվում հանդիպում են բարբառային, ժողովրդախոսակցական այլ բառաձեւեր, օրինակ՝ էլ, որը հատուկ է արեւելյան հայերենին: Այն հաճախ չի կիրառվում՝ «....որ ոսկի է, անունն էլ, ինքն էլ կայ» (Գ. 33), «Էսրից աւելի էլ դուռն չկայ....» (Գ. 64) եւն: Զուգահեռաբար հանդիպում է գրաբարյան կամ գրքային այլ-ը՝ «....և զայլ արեւանառու մերձաւորսն....» (4), «....30 դիան գօմրուկ, նոյնպէս և այլ ոսկին» (38), «Դաւրձեալ՝ այլ բարաթ բորդ....» (48), գործածվում են նաեւ այլ-ով կազմված հետեւյալ կցական

եւ հարադիր բարդությունները՝ այլ ուրէք (36), այլ ինչ (44) // այլինչ (70), այլ և այլ (46) // այլևայլ (70): Արեւելյան հայերենին բնորոշ էլ-ը երկի լեզվում նկատելի կիրառութիւնն չունի, հանդիպում են մի քանի գործածութիւններ, իսկ արեւմտահայերենին բնորոշ ալ ձեւը չի կիրառվում:

դ. Լինել եւ ըլլալ (լինիլ բայ) բայաձեւերից գրքում գործածական է արեւելահայերենին հատուկ լինել բայը, ինչպես՝ «....որ լինի 200 դրհամ» (19), «....որ լինի 12000 դրհամ» (20), «Մարջիլի ծախսն այսպիսեւս լինի....» (32) եւն: Արեւմտահայերենին բնորոշ ըլլալ ձեւը չի կիրառվում:

ե. Բառապաշարում մեծ տեղ ունեն հայ վաճառական խոսակցականին բնորոշ տարբեր բառեր, չափի ու կշռի օտար բազում միավորներ: Մեծ թիվ են կազմում նաեւ տարաբնույթ փոխառութիւնները, որոնցում նկատելի են հատկապես արաբերենից, թուրքերենից, պարսկերենից կատարվածները: Բերենք օրինակներ՝

- ❖ մաթ (3) - արաբ., պարսկ. *mat* - զարմացած, ապշած,
- ❖ սայի (3) - թուրք. *sai* - արաբ. սուրհանդակ, լրաբեր,
- ❖ թէրազի (3) - պարսկ. *tārazu*, թուրք. *terazi* - կշեռք,
- ❖ ֆարսի (3) - պարսկ. *farsi* - պարսկական, պարսկերեն,
- ❖ միզան (3) - արաբ., պարսկ., թուրք. *mizan* - կշեռք,
- ❖ դրհամ (7, 8, 9 եւն) - պարսկ. *derhām* - կշռի չափ, դրամական միավոր,
- ❖ դանթարն (9, 10) - արաբ., թուրք. *qantar*, պարսկ. *ğentar* - ցենտներ,
- ❖ մսխալ (9, 11), մսղալ (12, 19) - միջ. հայ. մթխալ, մթղալ - արաբ. *mitğāl*, պարսկ. *mesğal*, թուրք. *miskal* - ծանրության չափ՝ մոտավոր 1.5 եւ 4.8 գրամ,
- ❖ զրմզին (16) - զրմզ - արաբ., պարսկ., *ğermezi*, թուրք. *kirmizi* - վառ կարմիր, ծիրանագույն եւն:

Փոխառյալ բառերի մեծ մասը արեւելահայերենին բնորոշ ձեւով է տառադարձված, ինչպես՝ լիբրայ, դինար, ոտրլ, շելլինգ, բիբար, խարջ եւն:

2. Ձևարանական առանձնահատկություններ

2.1. Ընդհանուր դիտարկումներ

ա. Երկի լեզվում գործածական են ոչ միայն դերանունների վերոհիշյալ ձեւերը եւ դերանցից բաղադրվածները, այլեւ որոշ դերանունների գրաբարյան ուղիղ եւ թեքված ձեւեր, օրինակ՝ այսոքիկ (3), մնք (3, 54), նոցա (3, 5 եւն), զիրեանց (9), սորա (11, 12), իր (33, 43 եւն), սոցա (34), քոյ (69) եւն:

բ. Հոգնակի թվի կազմության վերաբերյալ հարկ է նշել, որ գերակշռում է ք հոգնակերտը, բնականաբար, կիրառվում են նաեւ միջին հայե-

ընենում ընդհանրացած եւ աշխարհաբարին փոխանցված եր, ներ հոգնակերտ մասնիկները: Ներկայացնենք եր եւ ներ հոգնակերտներով ձեւերը, որոնք երկի լեզվում մեծ կիրառություն չունեն՝ երկրների (33), աղաների (34), դուշերի (51), դոներով (64): Ինչպես նկատում ենք, այս ձեւերը խիստ փոքրամասնություն են ք-ով կազմությունների, նաեւ գրաբարյան հոգնակի հոլովաձեւերի համեմատությամբ, քանի որ երկի լեզվում հոգնակի մյուս ձեւերը գրաբարյան են:

2.2. Հոլովման համակարգ

ա. Ն հոգի ազդեցությամբ որոշ բառերի ուղղականը ձեւափոխվել է, օրինակ՝ վաղիս (20) - վաղիէն (20), լիրայ (24) - լիրէն (24), տուկրայ (28) - տուկրէն (28), լիրայ (75) - լիրէն (75) (բնորոշ է արեւելյան որոշ բառերի):

բ. Երկում առկա են սեռական-տրական հոլովի գրաբարյան բազում ձեւեր, ինչպես՝ ազգաց (5, 21), չափոց (7, 28), Հոսմայ (14) եւն, որոնց կողքին գործածվում են նաեւ ի ընդհանրական ոչ գոտ գրաբարյան հոլովմամբ հոլովված մի շարք գոյականներ, օրինակ՝ նավի (39), երկրի (44), բիրարի (44), շաքարի (54, 55) եւն: Բնորոշ է սեռական-տրական հոլովաձեւի ու կապի խնդիրների գործածությունը՝ ն հոգով, օրինակ՝ բարեկամին հետ (50), համարքին հետ (69), երրորդին հետ (70), թումանին հետ (78), ջահին հետ (78), ժամանակին հետ (79): Այս հոգավոր ձեւերը արեւելյան ու արեւմտյան բարբառներին բնորոշ իրողություններ էին, որոնք լեզվի զարգացման հետագա ընթացքում պահպանվեցին միայն արեւմտյան ճյուղում: Նշենք, որ բոլոր այն գոյականները, որոնց հոգնակին կազմված է եր կամ ներ հոգնակերտներով, սեռական-տրական հոլովում հոգնակին կազմել են միայն ի թեքմամբ, օրինակ՝ երկրների (33), աղաների (34), դուշերի (51):

Անորոշ դերբայի սեռական-տրական հոլովաձեւը հանդիպում է գրաբարյան ոչ թեքույթով, ինչպես՝ դուրս ձգելոյ (66), ջամ անելոյ կամ բարդելոյ (66), բազմացնելոյ (66), բաժանելոյ (66), գրելոյ (69) եւն:

գ. Հայցական հոլովի վերաբերյալ նշենք, որ որոշ օրինակներում, զ նախդրից բացի, գոյականի հետ գործածվում է նաեւ ն հոգը, որի արդյունքում որոշյալությունը գրասեռվում է կրկնակի եղանակով, ինչպես՝ զՍահակն (3), զԽաչարուրն (4), զՍոքազն (4), զԿարարինէն (4), զՊապն (80), զեղբայրն (80) եւն: Նման կիրառությունները հիմնականում հանդիպում են առաջաբանում եւ հիշատակարանում, որոնք գրված են գրաբար:

դ. Երկում բացառական հոլովը հիմնականում է ձեւույթով է կազմվում, օրինակ՝ ճմարտ (5), քսան (38), դրսն (43) եւն, հանդիպում է էսրեղ դերանվան էսրեղէն ձեւը (60, 62): Է-ով բացառականը միջին

Հայերենից փոխանցվել է հատկապես արեւմտյան բարբառներին, ապա նաեւ արեւմտահայերենին: Բացառական հոլովի կազմության վերաբերյալ առանձնացրել ենք երկու խումբ՝ նախդիրավոր եւ աննախդիր: Աննախդիր գործածությունները նախդիրավորներից 2 անգամ ավելի են եւ գերակշռում են, ինչպես՝ Մօսկօվէն (36, 39), միջագծէն (43) եւն:

Արեւելյան բարբառներին բնորոշ *g* (*hg, nrg*) ձեւույթով բացառականի կազմությունները երկի լեզվում սակավ են հանդիպում, ինչպես՝ էնդից (57, 62), էսդից (60, 61 եւն), իւրնից (73, 74), «Միւս ապրիշումիցն՝ վախարին գեօրայ՝ գահ աւել, գահ փոքր, թանկ ու ածան» (42), «Հնդուստանու կօմպայնուց ապրիշումն քանթօյի կօնթանսր փողովն ծախեցան» (47), «....քանի՜ գազ մին շոր կու դառնայ էն չոխիցն, որ 2 թիզ լայնութիւն ունի» (72):

ե. Գործիական հոլովի դեպքում զուտ գրաբարյան կազմությունները քիչ են, մի քանի օրինակներում հանդիպում են գրաբարյան *իւ, աւ* (հոլովիչ + հոլովակերտ), *աւք* (*օք*) (հոլովիչ + հոլովակերտ + հոգնակերտ) թեքույթները, ինչպես՝ կանտնաւ (5), այսպիսեաւ (32), ժամանակաւ (53, 54), արօրիւ (56), զնկօք (55) եւն: Գերակշռում եւ մեծամասնություն են կազմում գործիականի ու թեքույթով ձեւերը: Ուլ-ը սկսել էր ընդհանրանալ միջին հայերենի շրջանից, որից եւ փոխանցվել է հայոց լեզվի զարգացման հետագա ընթացքին: Առանձնացրել ենք գործիականի հոգով եւ առանց հոգի կիրառություններ: Հոգով կիրառությունները քիչ են, հանդիպում եմ մի քանի օրինակներում, ինչպես՝ գազովն (29), խարջովն (30), փողովն (47), համարքաւն (70) եւն:

զ. Երկի հոլովման համակարգում ներգոյականը կազմվում է ում-ով եւ գրաբարյան կազմության սկզբունքով (ի նախդիր + եզակի սեռական-տրական, ի նախդիր + հոգնակի հայցական), հազվադեպ հանդիպում են մեջ-ով կազմություններ, ինչպես՝ իրեանց մէջ (76), ամենուց մէջ (76), ընկերաց մէջ (76), ընկերութեան մէջն (79): Ներգոյականի ում-ով ձեւերը կարեւոր իրողություն են հայոց լեզվի զարգացման ընթացքում, դրանք հատուկ են արեւելահայերենին: Այս հոլովի կազմության վերաբերյալ առանձնացրել ենք երկու խումբ՝ գրաբարյան ձեւեր եւ նոր ձեւեր: Ում-ով ներգոյականի ձեւերը շուրջ 38-ն են՝ Մօսկօվումն (9, 14), Վէնէփրիկումն (24), երկրումն (34, 35) եւն, որոնք ավելի քիչ են ներգոյականի գրաբարյան ձեւերի համեմատությամբ (շուրջ 60), օրինակ՝ ի Ֆրանցեայ (14), ի Մարչիլեայ (29) եւն: Ներգոյականի մի շարք ձեւեր հանդիպում են հոգալին գործածությամբ, ինչպես՝ ծովումն (52), տեղումն (69) եւն:

2.3. Խոնարհման համակարգ

ա. Խոնարհման համակարգում դրական ներկան կազմվում է կու (*կը, կ*) եղանակիչի միջոցով (բացառությամբ առաջաբանի եւ հիշատակարա-

նի): Բերենք Համապատասխան օրինակներ՝ կառնուն (16), կանե (35), կու խօսին (36), կու պահե (68), կու գրնոս (75, 78) եւն: Անկատար դերբայով կազմվող ներկայի որեւէ նմուշ չի հանդիպում: Անցյալ անկատար ժամանակաձեւերը նվազ գործածություն ունեն, հանդիպած չորս օրինակները գրաբարյան կազմություններ են, օրինակ՝ կշռէր (7, 8), քաշէր (8), կամէի (50), ունէր (72):

բ. Դիմավոր բայերի հոգնակի առաջին դեմքի գրաբարյան -ւք եւ բարբառային-ժողովրդախոսակցական -նք վերջավորությունների գուգահեռ գործածություններից խոնարհման համակարգին բնորոշը -նք-ն է, օրինակ՝ կու տեսնոնք (53), տեսնք (64), տեսնինք (64), տեսնք (65), բաժին-բաժին կաննք (65) եւն: Գրաբարյան -ւք-ով հանդիպում է հետեւյալ օրինակը՝ պարտինք (68):

գ. Ներկա ժամանակում եւ ըղձական եղանակի ապառնի ժամանակաձեւում խոնարհած բայերի եզակի թվի երրորդ դեմքում գուգահեռ գործածվում են -է եւ -ի դիմանիշները, ինչպես՝

▪ -է - քաշէ (14), կանէ (21, 31 եւն), ուզէ (37), կու պահէ (68), գրէ (69), ծախէ (75), անէ (75), արժէ (75) եւն,

▪ -ի - բաժանի (9), ասի (17, 20 եւն), լինի (19, 37 եւն), ունի (28, 40 եւն), դուրս կելնի (35), կու ծախվի (41) եւն:

Մեծամասնություն են կազմում ի դիմանիշով կազմված ձեւերը (ի դիմանիշ՝ չուրջ 32, է դիմանիշ՝ չուրջ 18 գործածություն), որոնք բնորոշ են արեւելահայերենին. արեւմտահայերենին հատուկ են -է դիմանիշով կազմված ձեւերը, որոնց դեպքում առկա է նաեւ համապատասխանություն միջին հայերենի, մասամբ գրաբարի հետ:

դ. Երկի լեզվում կիրառվում է ինչպես եւժանդակ բայի ներկա ժամանակի եզակի թվի երրորդ դեմքի է, այնպես եւ ա (այ) ձեւը, օրինակ՝

▪ է - «Մին փունթն 96 մնալ է» (10), «Հիսպանիայ՝ մէկ մարքն 8 ունցայ է» (13) եւն,

▪ ալ - «Մին քոտին 20 դանայ ալ» (29), «Երկու թալինն 1 ջոռ ալ» (29), «...կես ալ» (30), «...ուշտրն ալ» (21), «...ոուփի ալ» (32) եւն:

Թեւեւ երկի 29-րդ էջից օժանդակ բայի ալ ձեւն սկսում է հաճախակի կիրառվել (չուրջ 30 կազմություն, դրանց մի մասը կրկնվում է), այնու-լամենայնիվ, գերակշռող է մնում է ձեւը (մնացյալներն օժանդակ բայի է ձեւն են): Եւժանդակ բայի եզակի թվի երրորդ դեմքի ա ձեւը հատուկ է միայն արեւելյան բարբառներին, իսկ է-ի գործածությունը բնորոշ է գրաբարին, միջին հայերենին, արեւմտյան բարբառներին:

ե. Գործածվում են պիտի+անորոշ դերբայ կամ խոնարհված բայ կապակցությունները, որոնք, սակայն, լայն կիրառություն չունեն, հանդի-

պոլմ են ոչ մեծ թվով օրինակներ (շուրջ 15 կազմություն), ինչպես՝ պիտրի...բանասցնել (72), պիտրի...ջամանել (76), պիտրի իմանալ (77) եւն, պիտրի գրես (69), պիտրի բազմացնենք (69) եւն: Պիտրի-ն պիտինք // պիտիմք խոնարհված ձեւերով չի հանդիպում: Վերոհիշյալ կազմությունները բնորոշ են արեւելյան բարբառներին:

ը. Երկի լեզվում հանդիպում են վ ածանցով բայաձեւեր, որոնք աշխարհաբարի կարեւոր լեզվական իրողություններից են, ինչպես՝ կու ծախվի (30,31), ծախվեցան (44), կու փոխվի (53), կու գրվին (64), կու շիւվի (64) եւն:

Եզրակացություն. Ամփոփելով «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» գրքի լեզվին բնորոշ առանձնահատկությունները՝ նշենք, որ երկում առկա են միասնական աշխարհաբարի կարեւոր տարբեր առանձնահատկություններ, երբ արեւելյան ու արեւմտյան բարբառներին բնորոշ լեզվամիջոցները գործածվում են համատեղ (մեր կարծիքով՝ սա չի նշանակում հավասարաչափ բաշխված), սակայն միաժամանակ երկի լեզուն որոշ չափով (ոչ խստորեն ընդգծված) հակված է դեպի արեւելյան բարբառները (հետագայում՝ արեւելահայերենը): Ստորեւ ներկայացնենք, թե քննված լեզվական իրողությունները որ բարբառներին են առավել հատուկ:

Արեւելյան բարբառներին բնորոշ են բառաձեւերը, սեռական-տրական հոլովի հոգնակին (երկում այն բոլոր գոյականները, որոնց հոգնակին կազմված է երկամ ներ հոգնակերտներով, սեռական-տրական հոլովում հոգնակին կազմել են միայն ի թեքմամբ), ներգոյական հոլովի ուն-ով կազմությունը, ներկա ժամանակի եւ ըղձական եղանակով խոնարհված բայերի եզակի թվի երրորդ դեմքի -ի դիմանիշի գերակշիռ գործածությունը, եւ օժանդակ բայի ներկա եզակի թվի երրորդ դեմքի ա ձեւի կիրառությունը, պիտրի+անորոշ դերբայ կամ խոնարհված բայ կապակցության գործածությունը:

Արեւմտյան բարբառներին հատուկ են բացառական հոլովի կազմությունը, ներկայի դրական խոնարհման ձեւերը, խոնարհված բայերի եզակի թվի երրորդ դեմքի -է դիմանիշի գործածությունը, եւ օժանդակ բայի ներկա եզակի թվի երրորդ դեմքի է ձեւի գերակշիռ կիրառությունը: Երկի լեզվում հանդիպող մասնավոր բնույթ կրող լեզվական որոշ իրողություններն են դրանց բարբառային բնորոշմանը վերն անդադարձել ենք:

Լեզվական քննությունը ցույց է տալիս, որ թեեւ գրքում զուգահեռաբար գործածվել են արեւելյան ու արեւմտյան բարբառներին բնորոշ լեզվական իրողություններ, որը հանգեցնում է միասնական աշխարհաբարի առկայությանը, սակայն միաժամանակ գրքի լեզուն որոշ չափով

(ինչպես վերը նշվել է, ոչ խստորեն ընդգծված) հակված է դեպի արեւել-
յան բարբառները եւ ունի արեւելահայերենի երանգ: Այսպիսով՝ միաս-
նական աշխարհաբարը յուրովի է արտահայտվել աշխարհաբար տպագիր
երրորդ գրքի լեզվում:

РЕЗЮМЕ

В статье проведено лингвистическое исследование одной из первых напечатанных на новоармянском языке (ашхарабаре) книг «Сокровища меры, веса, чисел и денег всего мира», которое основывается на изучении особенностей языка вышеуказанной книги. В заключении представлена классификация языковых явлений, характерных для восточных и западных диалектов армянского языка. Лингвистическое исследование книги показало, что она написана на раннем новоармянском языке, который известен также как ранний ашхарабар. В книге можно видеть грамматическую основу складывающегося новоармянского языка. Материал книги свидетельствует о том, что в этом периоде еще нет разделения языка на восточный и западный варианты, а есть единый язык, для которого характерны языковые особенности.

SUMMARY

The article presents a study of the language of one of the first Modern Armenian printed books: "Worldwide Treasure of Measure, Weight, Number and Currency". The linguistic research has been carried out taking into account the most characteristic features of the book's language. Word forms and morphological features are separately studied in the article. In the part devoted to the morphology, declension and conjugation systems are segregated. Thus a differentiation is made between eastern and western dialectal linguistic phenomena. Linguistic research of the book has shown that it is written in Early Modern Armenian language. The grammatical foundation of Modern Armenian can also be witnessed in it. The language is united, characterized by eastern and western dialectal linguistic features but at the same time the language of the book is inclined (not strictly) to the Eastern Armenian dialects.

